

al-Burhān

JOURNAL OF QUR'ĀN AND SUNNAH STUDIES

VOLUME 4, NUMBER 2, AUGUST 2020

INTERNATIONAL ISLAMIC UNIVERSITY MALAYSIA

eISSN: 2600-8386

al-Burhān

Journal of Qur'ān and Sunnah Studies
Kulliyah of Islamic Revealed Knowledge and Human Sciences

Volume 4

1442 H/2020 M

Issue 2

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. Sohirin Solihin

Associate Editor

Asst. Prof. Dr. Muhammad Adli Bin Musa

Guest Editor (Arabic)

Prof. Dr. Mohammed Abullais Shamsuddin

Editorial Board

Assoc. Prof. Dr. Ammar Fadzil, IIUM
(ammar@iium.edu.my)

Asst. Prof. Dr. Haziyah Hussin, UKM
(haziyah@ukm.edu.my)

Asst. Prof. Dr. Monika @ Munirah Binti Abd Razzak, UM
(munirahar@um.edu.my)

Asst. Prof. Dr. Muhammad Farid Ali al-Fijawi, IIUM
(abumariyah@iium.edu.my)

Asst. Prof. Dr. Muhammad Fawwaz Muhammad Yusoff, USIM
(fawwaz@usim.edu.my)

Asst. Prof. Dr. Nadzrah Ahmad, IIUM
(anadzrah@iium.edu.my)

Asst. Prof. Dr. Zunaidah Mohd. Marzuki, IIUM
(zunaidah@iium.edu.my)

Advisory Board

Prof. Dr. Muhammad A. S. Abdel Haleem, SOAS, University of London.
Prof. Dato' Dr. Mohd Yakub @ Zulkifli Bin Mohd Yusoff, University of Malaya.
Prof. Dr. Awad al-Khalaf, University of Sharjah, United Arab Emirates.

© 2020 IIUM Press, International Islamic University Malaysia. All rights reserved.

ISSN 2600-8386

Correspondence

Managing Editor, *al-Burhān*
Research Management Centre, RMC
International Islamic University Malaysia
P.O Box 10, 50728 Kuala Lumpur, Malaysia
Tel: (603) 6196-5541/6126 Fax: (603) 6196-4863
E-mail: alburhan@iium.edu.my
Website:
<https://journals.iium.edu.my/al-burhan/index.php/al-burhan>

Published by:

IIUM Press, International Islamic University Malaysia
P.O. Box 10, 50728 Kuala Lumpur, Malaysia
Phone (+603) 6196-5014, Fax: (+603) 6196-6298
Website: <http://www.iium.edu.my/office/iiumpress>

İslam siyaset düşüncesini uygulamak: Kâtip Çelebi ve onun dönemi Applying the Islamic Political Thought: Hacı Halife and His Time

Zeynep Beyza Öksüz *

Özet: Araştırmacılar tarafından 17.Yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminin başlangıcı olarak görülmüştür. Kaybedilen savaşlarla birlikte gerileyen ekonomik durum ve sosyal olgular Osmanlı yönetim tarzında ve siyaset alanında değişimlere sebep olmuştur. Bu dönemde toplumsal değişimlerden, siyasi-iktisadi hoşnutsuzluk sebebi ile çıkan isyanlardan ve bürokrasi geleneğindeki değişimlerden bahsedebiliriz. Tarihçilerin genel bir kabulüyle 1603-56 tarihleri Osmanlı Tarihi açısından kargaşa yahut anarşi dönemi olarak kabul edilmektedir. Devlet içerisinde yaşanan bu olumsuzluklara Osmanlı yüksek aydın kesimi kayıtsız kalmamıştır. Bu durum karşısında müstakil risaleler kaleme alarak devlet içerisindeki aksaklıkları göstererek ıslahat çalışmalarına yönelmişlerdir. Yaklaşık olarak bu dönemlerde yaşamış olan 17.yüzyıl Osmanlı düşünce dünyasının en üretken ve bilinen alimlerinden biri olan Kâtip Çelebi de bu duruma kayıtsız kalmamış ve eserler telif etmiştir. Bu makalede 17. Yüzyılın en önde gelen entelektüellerinden biri olan Kâtip Çelebi'nin ilmi yaşantısı ve bilgi kaynakları göz önünde bulundurularak onun siyaset felsefesi ve ıslahat anlayışı, *Düstûru'l Amel* bağlamında değerlendirilecektir. Makale ilk olarak Kâtip Çelebi'nin entelektüel yaşamını ele almaktadır. Diğer bölümlerde Osmanlı ıslahat çalışmalarını ve daha sonra Kâtip Çelebi'de ıslahat düşüncesini ele alarak onun siyaset felsefesini açıklamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda Kâtip Çelebi'nin siyaset felsefesi üzerine yazdığı *Düstûru'l Amel* isimli eseri makalenin temel konusu olarak incelenecektir.

Keywords and phrases: Kâtip Çelebi, Düstûru'l Amel, ıslahat çalışmaları, Siyaset, Mizânu'l Hak.

Abstract: The 17th century was seen by the researchers as the beginning of the decline of the Ottoman Empire. The economic situation and social phenomena that declined with the lost wars caused changes in the Ottoman style of administration and politics. In this period, we can speak of social changes, uprisings due to political-economic discontent, and changes in the bureaucracy tradition. With the general acceptance of historians, the dates 1603-56 are accepted as a period of chaos or anarchy in terms of Ottoman history. Ottoman high intellectuals did not remain indifferent to these negativities in the state. In the face of this situation, they wrote individual treatises and highlighted the problems of the state and turned towards reform studies. Kâtip Çelebi, one of the most prolific and well-known scholars of the 17th century Ottoman, did not remain silent to the situation and wrote works. This paper explores Katip Çelebi's *Düstûru'l Amel*, taking into consideration the intellectual biography of the author and his sources of knowledge, his political philosophy, and his understanding of reform. Essentially, the paper aims to explain Katip Çelebi's political philosophy by addressing the Ottoman reform studies and the reform thought in the luminary's view. *Düstûru'l Amel*, which he wrote to establish a political philosophy will be examined as the main subject of the article.

* Undergraduate Student, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Istanbul, Turkey. Email: zeynrbeyza@gmail.com

Katip Çelebi'nin entelektüel yaşamı

17. yüzyıl Osmanlı dünyasının en önemli ve üretken isimlerinden biri olan Katip Çelebi, miladi 1609 yılında payitaht İstanbul'da doğmuştur. Onun hayatına dair pek çok detaylı bilgiye önemli şahsiyetlerin hayatlarını ve çalışmalarını tanıttığı biyografik eseri olan *Süllemü'l Vusûl* vasıtası ile ulaşmaktayız. Ayrıca yine diğer telif ettiği eserlerinde kendi yaşamına ve tecrübelerine dair bilgileri bulabilmekteyiz. Asıl adı Mustafa olmakla birlikte resmi adı ve dönemin ilmi çevresinde Hacı Mustafa Halife olarak bilinmektedir. Babası Abdullah, Enderun mektebinde yetişmiş bir askerdir ve aynı zamanda devrin ulema ve ilim çevreleriyle yakından ilgilenerek birçok ilim meclisine katılmıştır. Katip Çelebi'nin babasının ilme ve ilmi çevrelere olan merakı Katip Çelebi'nin entelektüel ve ilmi ilgilerinin şekillenmesinde büyük bir rol oynamış olmalı. Nitekim Katip Çelebi sistematik bir eğitim almamış tahsiline babasının erken yaşlarda tuttuğu özel hocalar eşliğinde devam etmiştir. Bu, bir nevi onun zengin ve varlıklı bir ailede yetiştiğini bize gösterebilir. İlk eğitimini henüz 5-6 yaşlarında babasının özel olarak tuttuğu İmam İsa El-Kırîmî'den Tecvit ve Kur'ân-ı Kerim okuyarak almıştır. Erken yaşlarında Kuranın önemli bir kısmını hıfz etmiştir. Kendi otobiyografisinde¹ anlattığı kadarıyla 14 yaşına kadar çeşitli medreselerde ve hocalardan temel dini ilimleri ve çeşitli ilimleri tahsil etmiştir. Onun İlyas Hoca'dan dil bilgisi, Böğrü Ahmet Çelebi² isimli hattattan hüsnü hat dersleri aldığını biliyoruz. 14 yaşına geldiğinde ise babası kendi maaşından 10 akçe maaşa bağlayarak onu, kendi yanına almıştır. Böylelikle 1621-22 tarihlerinde divan kalemlerinden Anadolu muhasebesi kaleminde çırak olarak bir nevi bürokrasi hayatına atılmıştır.³ Ertesi yıllarda o sıralarda Anadolu'nun birçok yerinde patlak veren Celali isyanlarından dolayı babası ile birlikte seferlere çıkmıştır. İlk seferi 1625-26 yıllarında Tercan seferidir. Takip eden yıl ise Hafız Ahmet Paşa ile Bağdat seferine katılmıştır. Her iki seferde de zorluklara, kıtlıklara şahit olmuş; şahit olduğu bu olaylar daha sonra onun ordu ve asker üzerine olan düşüncelerinin şekillenmesinde rol oynamıştır. Katıldığı Bağdat seferinde 9 ay süren kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanması onu derinden etkilemiş olmalı ki eserlerinde seferler sırasında şahit olduklarını da dile getirmektedir.⁴ Musul'a vardıklarında henüz 18 yaşında iken bir ay arayla babasını ve amcasının kaybetmesi üzerine Diyarbakır'a gitmiştir. Burada süvari mukabelesi kalemlğine atandıktan bir süre sonra İstanbul'a geri dönmüştür. Bir nevi Katip Çelebi'nin hayatının dönüm noktası olarak kabul edebileceğimiz an, onun İstanbul'a döndükten sonra meşhur hatip Kadızade Mehmet Efendi ile tanışmasıdır. Katip Çelebi Kadızâde'den oldukça etkilendiğini *Mizânu'l Hak* isimli eserinde bahsetmektedir. Onun ilmi ve entelektüel gayreti ilme ve bilgiye karşı duyduğu sınırsız öğrenme merakı Kadızâde'den okuduğu dersler ile başlamış olmalı. Henüz 20-21 yaşlarında olan Katip Çelebi Kadızâde'den *İmam Gazali'nin İhyası'nı Tarikatı Muhammediye'yi Şerhu'l Mevakıfı ve Dürer'i* okumuştur. Bu süre zarfında ilmi faaliyetlerine devam ederken orduyla birlikte birçok sefere de katılmıştır. Katıldığı son sefer 1635 tarihli Revan seferidir. Sefer dönüşünde Hac vazifesini yerine getirerek bundan sonraki hayatını

¹ Katip Çelebi *Süllemü'l Vusûl*

² Mustakimzade, *Tuhfe* s.98

³ Bkz Altaş Eşref Düstûru'l Amel'in İslam siyaset edebiyatındaki yeri

⁴ Katip Çelebi, *Fezleke* C.2 s. 124

ilmi faaliyetlerle geçirmiştir. Bibliyograf olarak Katip Çelebi seferler vasıtasıyla uğradığı zamanın kitap merkezi olan Halep çarşısında gördüğü eserleri kaydetmeye başlamıştır. Bu, meşhur eseri *Keşfü’z Zünûn’u* kaleme aldığı ilk zamanlar olarak değerlendirilebilir. İstanbul’a temelli dönüşüyle birlikte Hocası Kadızade’nin teşvikleriyle ilmi faaliyetler ile meşgul oldu. Onun zamanının büyük kısmını ilme ve telif ayırmasında ailesinden kalan mirasın büyük rolü olduğunu vurgulamak gerekir; nitekim kendine kalan mirasla kendi evini tadilat ettirebilmiş, evlenmiş ve daha da önemlisi servetini kitaplara harcayabilmiştir. Katip Çelebi’nin ilmi ve zihni dünyasının teşekkülünde ders aldığı hocalarının önemli bir yeri vardır, O hocalarını ve aldığı derslerini tek tek eserlerinde saymıştır. Katip Çelebi’nin dönemin bazı ilmiye sınıfı tarafından hor görüldüğünü medreseli olmadığı bir nevi bürokrat olduğu için dönemin bazı ilmiye sınıfı tarafından kısmen dışlandığını dile getirebiliriz. Bu sebepten olmalı ki sık sık hocalarını ve aldığı dersleri zikretmektedir. Yine de yaşadığı dönemde kendisine ulema tarafından itibar edildiğini de biliyoruz. Katip Çelebi kendisine üstat olarak A’rec Mustafa Efendi’yi kabul etmiştir. Hocalarından bazıları Kürt Abdullah Efendi, Kiçi Mehmet Efendi ve Vaiz Veliyüddin Efendidir⁵. Bu *hocalardan El-Endelüsüyye fi’l Aruz, Hidayetu’l Hikme, Mülahas fi’l Hey’e* şerhlerini okumuştur. *Süllemü’l Vusûl*’da bahsettiğine göre kendisi de ders vermeye başlamıştır. Katip Çelebi yalnızca Şer’i ilimler ile değil akli ilimlerle de oldukça ilgilenmiştir. Hatta kendi ifadesiyle eğer hakikat talibi iseniz uçmak için iki kanata ihtiyaç vardır; bir kanatla menzil alınmaz⁶ diyerek akli ve nakli ilimlere haceti açıklamıştır. Genellikle bibliyografya ve tarih alanlarında eserler verse de hemen hemen her alanda eserler telif etmiştir. Özellikle Girit seferi vasıtası ile ilgi duyduğu coğrafya üzerine ve haritalar üzerine de eserler vermiştir. Coğrafya eseri olarak cihannüma batılı kaynakları referans almasıyla bir ilk olarak literatürde yer almıştır⁷. Katip Çelebi her ilmi vâcibü’l vücûda götüren bir vasıta olarak gördüğü için her ilmi öğrenmeye çalışmıştır ve eserler telif etmiştir. Yalnızca İslam dünyasındaki mirası intikal etmemiş batıdaki kaynakları ve gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Bu onun bilgiyi evrensel olarak kabul ettiğinin bir göstergesi olarak sayılabilir. Kısa ömrü boyunca birçok eser telif eden Katip Çelebi’nin başlıca eserleri şunlardır. *Keşfü’z Zünûn* yaklaşık 20 yılda tamamladığı bibliyografik eseridir. *Fezleketü’t Tevarih* kainatın yaratılışından 1642 yılına kadar gelen genel bir tarih kitabıdır. Tarihi Kebir olarak da bilinir. *Süllemü’l Vusûl ila Tabakatü’l fuhul* Arapça bir tabakât kitabı olup iki ana kısımdan oluşmaktadır⁸. İlk bölümde kendi isimleri ile meşhur olmuş kişiler ikinci bölümde nesep ve lakapları ile meşhur olan kişiler anlatılmaktadır. *Cihannüma* Katip Çelebi’nin coğrafyaya dair meşhur eseridir. Batılı kaynakları referans alarak telif etmiştir. Katip Çelebi Hicri 27 Zilhicce 1067 miladi 6 Ekim 1657 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Kabri İstanbul Fatih’teki Unkapanı semtindedir.

⁵ Katip Çelebi, *Fezleke*, C.2 s.239

⁶ Katip Çelebi, *Mizânu’l Hak*, Dergah yayınları s.35

⁷ Gottfried Hagen, Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında Kâtib Çelebi’nin Cihannümâ’sı ve Düşünce Dünyası syf 100

⁸ Bkz Dia Katip Çelebi maddesi

Osmanlı'da İslahat Çalışmalarının Sebepleri

17. yüzyıl Osmanlı dünyasında telif edilen eserlerin içerisinde belki de en geniş yeri tutan ıslahat düşüncesine dair telif edilen kitaplar ve risalelerdir. 17. Yüzyıl ıslahat metinlerini diğer dönemlerden ayıran en önemli özellik bu dönemde kaleme alınan risalelerin geçmiş milletlerin ve hükümdarların yönetim sorunlarını ve yanlışlarını değil doğrudan Osmanlı devletindeki güncel sorunları ele almasıdır. Nitekim 16. Yüzyılda başlayan 17. Yüzyıldan itibaren iyice görünür bir hal alan ve devlet içerisinde baş gösteren sosyal, iktisadi, nizami ve mali sorunlar ıslahat düşüncesinin doğmasına ve Osmanlı Devleti'nde birtakım ıslahatlar yapılmasına sebep olmuştur.⁹ 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başında Osmanlı devletinde siyasi dini ve toplumsal bazı sıkıntılar iyice belirgin bir hal almıştır. Devletin doğal sınırlarına ulaşması, coğrafi keşifler nedeniyle dünya siyasi ve ekonomik dengelerinin Osmanlı devleti aleyhine değişmesi, tarım alanlarının nüfus artışına oranla daha az artması, asker sayısının çok artması ve bunlara bağlı olarak Anadolu'da büyük ve onarılması güç siyasi ve ekonomik yıkıma yol açan celali isyanlarından Osmanlı devletinden ıslahat çalışmalarına zemin hazırlayan sebepler olarak bahsedebiliriz.¹⁰ Yaşanan tüm bu olumsuz sorunları 4 ana sorun olarak özetleyebiliriz. İlk olarak aşırı nüfus artışı karşısında yetersiz tarım faaliyeti göze çarpmaktadır. Her ne kadar tarım oranları nüfus ile artış gösterse de tarım oranındaki artış hızı nüfus oranına kıyasla geri kalmıştır. Üretim nüfus dengesinin bir doğal nedeni olarak bu durum Osmanlı topraklarında yeni bir sosyolojik yapının doğmasına sebep olmuştur. Bu işsiz yeni sosyolojik gruplar Anadolu'da yayılarak tarım dışı mesleklere yönelmişlerdir.¹¹ Hatta Katip Çelebi Anadolu'dan İstanbul'a yaşanan bu göçü, İstanbul'un doğal ve sosyolojik dengesinin bozulduğunu ileri sürerek eleştirmiştir.¹² Genellikle askeri alanlardaki mesleklere yönelen bu gruplar kale muhafızı, sekban, askeri donanmada Levent gibi ordu da yer edinmeye çalışmışlardır. Ancak yoğun nüfus artışıyla şehirlerde meydana gelen bu birikme, iş imkanlarının yetersizliğiyle de bu grupların özellikle Anadolu'da eşkıyalık sistemine yönelmesi ile sonuçlanmıştır. Olumsuz bir durum olarak eşkıyalık faaliyetleri de köylerden şehirlere göçü arttırarak şehirlerin sosyolojik yapılarında değişiklikler yaşanmasına sebep olmuştur. İslahat çalışmalarına ikinci ve en önemli sebep olarak yaşanan derin ekonomik krizi sebep gösterebiliriz. Coğrafi keşifler sonucunda diğer kıtalardan özellikle Amerika ve Uzakdoğu Asya ülkelerinden sağlanan altın ve gümüşün Avrupa devletlerine akması sonucu Osmanlı parası değer kaybetmiş, ciddi bir fiyat artışı ve enflasyon oranları ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu sebepten mütevellit Osmanlı Devleti yıllar içerisinde daha da belirgin hale gelen derin bir iktisadi kriz içerisine girmiştir. Nitekim Katip Çelebi de *Düstûrû'l Amel'i* Osmanlı ülkesinde yaşanan derin ekonomik kriz karşısında alınacak tedbirleri dile getirmek maksadı ile kaleme almıştır. Devalüasyon ile azalan alım gücü karşısında birçok grup olumsuz etkilenmiştir. Tımar sahipleri ve çiftçiler ekonomik krizden en çok etkilenen gruplar olarak gözükmektedirler¹³. Nitekim seferlere iştirak edemeyen tımar sahiplerinin tımarlarının elinden alınması onların âsiler ve eşkıyalar

⁹ İncalçık Hali, Devlet-i Âliyye C2 syf 144

¹⁰ Altaş Eşref, *Katip Çelebi'de İslahat Düşüncesi*, basılmamış yüksek lisans tezi

¹¹ Karpat Kemal, *Osmanlı Modernleşmesi*, İmge Kitapevi syf. 58

¹² Katip Çelebi, *Düstûrû'l Amel*, Büyüyen Ay yayınları syf.116

¹³ Altaş Eşref, a.g.e syf. 4

grubuna katılmasının bir sebebi olarak sayılabilir. Ayrıca bu dönemde birçok yeni ve ağır vergi uygulamasına gidildiği görülmektedir.¹⁴ Katip Çelebi kendi dönemindeki devlet hazinesi açığını 2 yıllık vergilerle bile kapamadığını belirtmektedir.¹⁵ Diğer bir neden olarak askeri nizamda yaşanan kriz özellikle 17. Yüzyılda göze batmaktadır. Gelişen silah teknolojisiyle birlikte ateşli silahlar savaşlarda kullanılmaya başlanmıştır. Bu sebepten mütevellit ateşli silah kullanabilen asker sayısı ordu içerisinde hızla artmıştır. Anadolu’da artan celali isyanları ve eşkıya faaliyetlerinden dolayı özellikle yeniçeri sayısı arttırılmıştır. Ayrıca askeri nizamda ciddi bir gelişme olarak yalnızca devşirmeler değil Türk asıllılar da ocağa alınmaya başlamıştır. Ocağa alınan Türk asıllıların çoğunluğunu ise Anadolu’daki iş yetersizliğinden dolayı oluşan işsiz başı bozuklar oluşturmaktaydı. Bu durum ise orduda özellikle etkisi 18. Yüzyılda daha da hissettirecek olan asker ocaklarındaki disiplinsizlik sorunun doğmasına nihayetinde de yeniçeri ocaklarının kapanmasına neden olan durumlardan bir tanesidir. Son olarak ise gerçekten de uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti’nde büyük sıkıntılara sebep olmuş Celali isyanlarıdır. Celali isyanlarının temelinde devlet düzeninde meydana gelen bozulmalar yatmaktadır. İlk isyan hareketleri 16. Yüzyılın sonlarında sekban askerlerinin örgütlenmesi sonucunda yaşanmıştır. Bu çeteler Anadolu’da yayılarak kasaba ve köylerden haraç toplamaya ve yağma yapmaya başlamıştır. İsyânların Anadolu’nun sosyolojik yapısında derin değişimlere sebebiyet verdiğini gözlemleyebiliyoruz. Bu isyanlar ve yağma hareketleri sonucunda Anadolu’da derin yaralar ve ekonomik ve sosyal sorunlar yaşanmıştır. Katip Çelebi’de Celali İsyânları hakkındaki görüşlerini çeşitli eserlerinde dile getirmiştir.¹⁶ Celali ayaklanmaları, Osmanlı toprak düzeninin büyük ölçüde değişimine sebep olmuştur. İsyânlar sebebiyle göç eden çiftçilerin toprakları mültezimlerin ya da yerel yöneticilerin eline geçti. Ayrıca Osmanlı Toprak sisteminin hamisi durumunda olan Tımar Sistemi büyük oranda tahrip edildi. Büyük nüfus hareketleri ortaya çıktı ve kentlere büyük göçler oldu. Tarımsal üretim geriledi ve kıtlık tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesine yol açtı. Tüm bu sebepler genel anlamda Osmanlı devletinde İslahat çalışmaları yapılmasına sebep olmuştur zira Osmanlı yüksek aydın zümresi devletin bu kötü gidişatına kayıtsız kalamamışlardır. Özellikle mali ve sosyal sıkıntıların giderilmesine yönelik ıslahat name tarzında risaleler kalem almışlardır. Bu risaleleri İslam dünyasındakilerden ayıran ise risalelerin eski toplumların ve devletlerin sorunlarını dile getirip bir nevi nasihatname türünde değil bilakis Osmanlı devletindeki bizatihi mevcut olan sorunları dile getirmeleridir.

Katip Çelebi’nin İslahat Düşüncesi

17. yüzyıl Osmanlı’da kaleme alınan İslahat risalelerinin ortak özellikleri arasında hepsinin devletin kötü gidişi karşısında birtakım yenilikler yapılmasını öngörmüş olduklarını söyleyebiliriz. Kimi müellifler nizâm-ı kadîmi yani Sultan Süleyman devrinin örnek alınmasını ve o dönemdeki uygulamaların bizatihi tatbik edilmesini, kimi müellifler ise devlet yönetiminde ve nizamında birtakım yeniliklere gidilmesinin savunmuştur. Katip Çelebi’de bu müellifler arasında yer almaktadır. Öncelikle ıslahat kelime anlamı olarak ıslah etme

¹⁴ Karpat Kemal, Osmanlı Modernleşmesi syf.64

¹⁵ Katip Çelebi, Cihannüma Müteferrika basması İstanbul 1145 s.12

¹⁶ Katip Çelebi, *Düsturu’l Amel li Islâhı’l Halel*, Büyüyenay Yayınları syf. 118 ayrıca bkz *Fezleke C.1* syf. 174

düzeltilme düzeltim anlamına gelmektedir. Teknik anlamıyla ise Osmanlı devletinde duraksama dönemi itibariyle zaman zaman girilen yenileşme devrimlerine verilen isim tarih terimi olarak tanımlanmaktadır. “Özellikle Osmanlılarda çeşitli alanlarda yeniden yapılanma, bozulan kurumları çağdaş ihtiyaçlara göre eski haline getirme ve yenileme faaliyet ve düşüncelerini ifade eden terim”.¹⁷ Dolayısıyla yenilenme faaliyetlerine ihtiyaç duyabilmek için birtakım bozulmalar meydana gelmelidir. Katip Çelebi’de yaşadığı toplumsal ve idaresel bozulmalar karşısında kayıtsız kalmamış Osmanlı devletinin bu buhranlarını incelemiştir. Bu bağlamda gerek içtimai-iktisadi, siyasi-ahlaki birtakım bozulmalar tespit etmiştir. Katip Çelebi’nin risalesi *Düstûru’l Amel li Islâhı’l Halel* isimli risalesi onun siyaset felsefesini ve ıslahat anlayışını yansıtmaktadır. Katip Çelebi tespit ettiği bu bozulmaları eserinde dile getirmiştir. Bu bozulmalar karşısında Katip Çelebi de mezkur sebeplerden dolayı devletin kötü gidişatına dur demek için bir takım ıslahat çalışmaları öngörmüştür. Onun ıslahat anlayışını anlayabilmek için öncelikle bozulma anlayışını ve tespit ettiği bozulmaları tespit etmek yerinde olacaktır.

16. ve 17. Yüzyılda yazılan ıslahat eserlerinde bozulma kavramı genellikle idari ve siyasi anlamda kullanılmakla beraber genellikle olumsuz bir anlamda kullanılmıştır. Genellikle Arapça *ihthelle* fiilinin mastar hali olan ihtilâl kelimesi bu bozulma mefhumunu tanımlamak için kullanılmıştır. Nitekim Katip Çelebi’de kendinden önceki ıslahat müelliflerinden gelen mirası intikal ederek bu kavramın istimaline haiz olmuştur. Ayrıca unutmamak gerekir ki erken yaşlardan itibaren katıldığı savaşlarda şahit olduğu olumsuz durumlar onun zihin ve ıslahat dünyasının şekillenmesinde büyük bir rol oynamış olmalı.¹⁸ Nitekim birçok başarısız sefere ve kıtlıklara şahit olmakla orduda ve Anadolu’da meydana gelen bozulmaları bizatihi müşahade etme fırsatını elde etmiştir. Her ne kadar Katip Çelebi *ihthilal* (Bozulma) kavramını siyasi ve idari anlamda kullansa da toplumsal ahlaki ilmi bozulmaları da ifade ederken bu kavramı kullanmıştır. “*Düstûru’l Amel’de ihtilâl çeşitli nedenlerden dolayı meydana gelen toplumsal anarşi ve karışıklığı ifade eden bir bağlamda kullanılır*”¹⁹. O siyasi ve idari anlamdaki bozulmaları İbni Halduncu bir zeminde inceleyerek ihtilâl-halel kavramları ile açıklamayı seçmiştir. Bununla birlikte toplumsal bozulmanın yanında özellikle idari aksaklık için farklı bir terim kullandığını da görüyoruz. Katip Çelebi devlet bünyesinde meydana gelen bozulmaları ‘*inhirâf-ı mizâc-ı devlet*’ tabiri ile ifade etmektedir. ‘Devlet mizacının bozulması’ olarak günümüz Türkçesine uyarladığımızda Katip Çelebi’nin devlet anlayışında doğrudan etkisi olan 2 felsefe mirasını görebiliriz. Bunlar İbni Halduncu devlet teorisi ve İslam dünyasına intikal eden felsefe birikimi olduğunu belirtebiliriz. Nitekim Katip Çelebi’de devleti tıpkı bir insana temessül ederek devletin gelişim aşamalarını insan ömrü ile paralel bir şekilde açıklamıştır. Bu bağlamda onun İbni Haldun’un takipçisi olduğunu söyleyebiliriz. Katip Çelebi devlet bünyesinde meydana gelen bozulmaların sebepleri olarak hazine gelirinin azlığı özellikle lüks harcamaların çokluğu ve ayrıca aşırı sayıda artan asker sayısının artması ve rüşvet olaylarının artmasını gösterir.²⁰ Katip Çelebi’nin idari aksaklıklar dışında gördüğü bir diğer bozulmalar ise toplumsal ve ahlaki

¹⁷ Bkz DİA Islahat maddesi

¹⁸ Katip Çelebi, *Fezleke* cilt 1 syf 237 Ayrıca Bkz *Düstûru’l Amel* . 5b.

¹⁹ Eşref Altaş a.g.e syf 18

²⁰ Katip Çelebi, *Düstûru’l Amel*/Büyüyen Ay yayınları syf. 125

alandaki tezahür eden bozulmalardır. Hatta 17. Yüzyılın başlarından itibaren giderek artan ulema arasında da baş gösteren kavga ve çekişmeler karşısındaki tutumunu özellikle *Mizânu'l Hak* isimli eserinde dile getirmiştir. Nitekim o ulema ve halk nezdinde vuku bulan bu tartışmaların ve taassupların ilmi bir değer taşımadığını dolayısıyla bu tarzdaki tartışmaları gayri müstefit bulmaktadır. *Mizânu'l Hak*'ta toplumsal ve ahlaki anlamdaki yaşanan bozulmaların yoğun olarak dile getirildiğini görüyoruz. Katip Çelebi *Mizân'da* döneminde yoğun olarak münazara edilen meseleler hakkında kendi görüşlerini ve yapılması gerekenleri dile getirmiştir. Ayrıca kendi dönemindeki din alimlerini de ilim ile uğraşmaktan çok toplum nezdinde itibar gören ve herhangi bir sonuca bağlanamayan cüz'i meseleler ile meşgul oldukları sebebiyle eleştirmiştir. Katip Çelebi yaşanan içtimai sıkıntıları ise bidat kavramında dile getirmiştir. Bidat dönemin ıstılahında bir nevi gelenekten çıkma yaşanan geleneğin takipçisi olamama durumuna karşılık gelmekteydi. Bu ise Kanuni Sultan dönemi mevcut olan yönetim ve idari nizama denk gelmektedir. 17. Yüzyıl ıslahat yazarlarında genellikle bozulmalar karşısında nizâm-ı kadîme dönüşle bir muvaffakiyet sağlanabileceği inancı mevcuttu. Katip Çelebi de *Mizân'da* toplumsal bozulmaların aslında idari ve ahlaki bozulmalardan bağımsız olmadığını ve bu alanlardaki bozulmaların bir nevi toplumda zuhur ettiğini *Mizân'da* açıkça dile getirmiştir.²¹

Düstûru'l Amel Bağlamında Bir Tahlil

Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu buhrani duruma Osmanlı düşünürleri kayıtsız kalmamış, devletin içerisinde bulunduğu bu durumu tahlil eden ve çözüm önerileri sunan risaleler telif etmişlerdir. Kimi zaman bu risaleler müelliflerin bizatihi entelektüel çaba ve gayretleri neticesi sonucunda telif edilmiş kimi zaman da padişah yahut devlet adamlarının ricaları üzerine yazılmıştır. *Düstûru'l Amel'de* Katip Çelebi, Padişah 4. Mehmet döneminde hazinedeki cari açığın neredeyse iki katına çıkması hasebiyle Veziriazam Tarhuncu Mehmet Paşa'nın gayretleriyle bütçe denkleştirilmesine yönelik çalışmalar yapmak için Baş defterdar Zurnazen Mustafa Paşa'nın başkanlığındaki divanda hazır bulunduğunu belirtir.²² Toplanan bu divan sonucu divan üyelerinin görüş ve önerilerini yazılı olarak bildirilmesi kararına varılmıştır. Katip Çelebi aynı zamanda kendi ifadesi ile gölgesinde huzur içinde²³ bulunduğu Osmanlı devletine vefa ve hizmet borcunu ödemek, ayrıca uzun yıllar divan katipliği ve çeşitli devlet idaresi vazifelerinden dolayı edindiği tecrübeleri de aktarmak gayesi ile *Düstûru'l Amel'i* telif etmiştir. Risalenin diğer bölümlerinde Katip Çelebi'nin devlet idaresinde uzun yıllar görev yapmasının yaptığı tespit ve çözüm önerilerinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Naima'ya göre Katip Çelebi her ne kadar risalesini bir vefa borcu ve şer'i bir vecibe olarak kendisini mesul görse de O, risalesine kayıtsız kalınacağı düşüncesindedir.²⁴ Katip Çelebi'nin *Fezleke'de* kendi ifadesine göre ancak üç yıl sonra Şeyhü'l İslâm Hüsâmzade Abdurrahman Efendi Risaleyi kendisinden teslim alarak padişaha ilettiğini ancak risalesinin önemsenmediğini belirtir.²⁵ Katip

²¹ Katip Çelebi, *Düstûru'l Amel*/Büyüyen Ay yayınları syf. 127

²² Katip Çelebi, *Düstûru'l Amel*/Büyüyen Ay yayınları syf. 106

²³ A.g.e syf.106

²⁴ Naima V 283

²⁵ Fezleke 2. Cilt syf 384

Çelebi'nin siyaset felsefesinin bir telhisi sayılabilecek risale Hamdele ve mukaddime'den sonra üç fasıldan bir netice ve neticetü'l neticeden en sonunda ise mali konulara değinilen tembih ve tebşir isimli bölümlerden oluşmaktadır.

Katip Çelebi mukaddime kısmında hamdeleden sonra risalesini yazma nedenlerini açıklar. Mukaddime kısmından hareketle onun devlet anlayışında İbni Haldun'un sıkı bir takipçisi olduğunu dile getirebiliriz. Nitekim İbni Haldun Mukaddimesi'nde içinde bulunduğu asrın siyasal ve idaresel istikrarsızlığının gözlemleyerek yaşadığı devirde doğan, büyüyen ve gelişen devletlerin bir süre sonra varlıklarını kaybettiklerini ve yerlerine yenilerinin kurulduklarını belirterek, bu gözleminden insan organizması ile devlet arasında bir benzerliğin var olduğunu ortaya koymuştur.²⁶ Bu teori organizmacı devlet teorisi olarak bilinmektedir. İbni Haldun'un insan organizması ile devlet arasında yaptığı bu analogi kendisini, insan organizmasında olduğu gibi devlette de hiçbir gücün yıkılmayı önleyemeyeceği sonucuna götürmüştür. Her toplumun olduğu gibi, toplum hayatının siyasal biçimini ifade eden devlet de canlı varlıkların bağlı bulundukları bir kanuna tabidir. Yani devlet de canlı varlıklar gibi doğar, gelişir, büyür, yaşlanır ve nihayet varlığını kaybeder. Katip Çelebi'nin de bu düşüncenin sıkı bir takipçisi olduğu risalesinden kendini belli etmektedir. O insan ve devlet arasındaki bu benzerliği şöyle dile getirmektedir. “*İmdi insanın devletten ibaret olan toplumsal hali de şu üç mertebe üzerinedir. Büyüme zamanı duraklama zamanı ve çökme zamanı*”.²⁷ Katip Çelebi mukaddimesini halkın işlerini görecektir tedbirleri almak ile mükellef olan maharetli kişilerin devletin içerisinde bulunduğu bu durma kayıtsız kalmaması gerektiğini vurgulayarak mukaddimesini sona erdirir.

Risalenin birinci faslı yönetilenlerin vaziyetine dairdir. Faslın başlangıcında klasik İslam siyaset düşüncesinin bir tezahürü olarak Katip Çelebi, halkın yöneticilere bir emaneti olduğunu dile getirir. Halkın bileşenlerini açıklarken klasik felsefe geleneğine ait olan *unsurlar teorisinden* istifade eder. Ve insanın biyolojik yapısı ile cemiyetin yapısı arasında temsil yoluna gider. Nasıl ki insan bedeni ahlât-ı erba'dan terkip ve tahlil olmuşsa halk da 4 unsur üzerine müterekkip olmuştur.²⁸ Bu dört erkan ulema asker tüccar ve halktır. Halkın müterekkip olduğu erkanları açıklarken Katip Çelebi ilk olarak ulema sınıfını zikreder. Onun ulema sınıfına ayrı bir değer ve önem verdiğini görüyoruz. Nitekim Ulema sınıfını insan bedenindeki kalp mesabesinde görür ve dört unsurdan kan ile teşbih eder. Nasıl ki kalp insan bedeninde hayatın kaynağı olmakla kanı tüm vücut içerisinde devran ettirerek bedene hayat veriyorsa şeriat ve hakikat alimleri de şeriat ilminin vasıtasız yahut bir vasıta ile Allah'tan alarak bedenini uzuvları mesabesinde olan halka erıştıririp onların ayakta durmasını sağlar. İkinci bileşen olan asker sınıfını balgam tüccar kısmını safra halkı da sevda ile temsil eder. Bu dört unsur birbiriyle dengeli bir ilişki içerisinde bulunarak insan vücudunun sıhhatini sağlar. Tabiatları gereği beraber yaşamak zorunda olan toplumun bu dört unsuru da denge içerisinde olduğunda cemiyetin nizamı ve devletin bünyesi sıhhat bulur. Katip Çelebi toplumun dört sınıfını açıkladıktan sonra zamanında halk üzerindeki sorunları dile getirir. Nitekim devlet hazinesi giderek açık vermektedir ve bu açık halka yüklenen ağır vergiler

²⁶ Mukaddime, C.I, s.514

²⁷ Katip Çelebi, *Dustûru'l Amel*/Büyüyen Ay yayınları syf 109

²⁸ Katip Çelebi, *Dustûru'l Amel*/Büyüyen Ay yayınları syf 119

vasıtasıyla kapatılmaya çalışılmaktadır. Bunun neticesinde ağır vergileri ödeyemeyen halk Anadolu'da vuku bulan celali isyanlarının da etkisiyle İstanbul'a göç etmeye başlamıştır. Katip Çelebi bu durumu oldukça hoşnutsuz karşılamaktadır. Bu durumu ise görevin ehline verilmemesi ile açıklar zira ağır vergiler altında zalim yöneticiler elinde ezilen halk göç etmek zorunda kalmıştır bu durum da sosyal dengeleri bozmaktadır. Ayrıca artan rüşvet olaylarına da Allah'ın rıza göstermeyip hazineden bereketi götürdüğünü dile getirmektedir. Katip Çelebi eğer bu hatalardan dönülmez ve tövbe edilmez ise bu haksızlığın ve vebalin âlemi berbat etmesi muhakkaktır diyerek ilk faslı tamamlar.

Katip Çelebi ikinci fasılda ise mevcut askeri durum üzerine değerlendirmelerini yapmıştır. Askeri sınıfı vücuttaki balgama teşbih ederek yararını ve fazlalığının zararını bu misal üzerinden açıklamıştır. Ona göre insan ne zaman duraksama zamanına girse vücutta balgamın miktarı artmaktadır. Buradan artan asker sayısının aslında bir nevi duraksama dönemine girdiğinin nişanesi olarak sayabiliriz. Ancak Katip Çelebi artan asker sayısının azaltılmasını Kanuni döneminden örnek vererek mümkün olmadığını belirtmektedir. O asker sayısındaki artışı toplumun dengesi için çok büyük bir mahzur olarak görmemektedir.²⁹ Katip Çelebi her ne kadar kendi döneminde asker sayısı çokça artmış olsa da esasen asker sayısında bir azaltmaya gerek duyulmadığını öngörmüştür. Eğer kanunun öngördüğü şekillerde harcamalar yapılırsa asker sayısı azaltılmadan da giderlerin azaltılması mümkündür. Ancak maaşların çokluğunu Kânun-i kadîme göre riayet ederek indirilmesini belirtir.³⁰

Üçüncü ve son fasıl ise hazinenin durumu üzerinedir. Risalenin asıl kaleme alınışı da mali bütçede meydana gelen cârî açık ve çözüm önerileri üzerinedir. Her fasılda yaptığı gibi Katip Çelebi burada da insan bedeni ve sosyal yapı arasındaki benzetmeyi izah etmiştir. Buna göre hazine insan bedenindeki mideye diğer hazine görevlileri ise sarraf ve veznedarlar tat alma duygusuna tahsildarlar istek duygusuna hazinedarlar tutma gücüne defterdar ve katipler sindirim gücüne karşılık gelmektedir.³¹ Buna göre nasıl ki bedene giren gıda mide vasıtası ile sindirilir ve dağıtılırsa hazineye giren para da maliye görevlileri vasıtası ile dağıtılır. Katip Çelebi hazinede meydana gelen açığı devletin ileri gelenlerinin şan şöhret sebebi ile nüfuzlarını giderek arttırmaları ve lüks düşkün olmaları sebebiyle örnekler vererek açıklamaktadır. Bu tasarruflar neticesi sebebiyle bütçenin denkleştirilmesi neredeyse imkansızdır. Katip Çelebi hazinede meydana gelen bu dengesiz durumun zor da olsa yine de iktidar sahibi ve işleri zorla yaptırmaya muktedir olan bir yönetici vasıtasıyla mümkündür. Bu anlamda iktidar sahibi bir otoritenin varlığını zaruri görmektedir.

Katip Çelebi netice ve neticenin neticesi kısımlarında tespit ettiği devletin yapısındaki bozulma, asker sayısındaki artış ve hazine açıklığı sorunlarına çözüm önerileri sunar. Devlet yapısında meydana gelen bozulmalar için ilk olarak *sahib-i seyf*³² olarak vasıflandırdığı Hakkın iradesine boyun eğdirecek mukim ve dirayetli bir idareciyi zaruri görür. Bu idareciler hakiki padişahın adına idare işlerini yürütmelidirler. Eğer yöneticiler haktan yana tavır alıp

²⁹ Katip Çelebi, *Dustûr-ı'l Amel Büyüyen Ay* yayınları syf 119

³⁰ Katip Çelebi, *Dustûr-ı'l Amel Büyüyen Ay* yayınları syf 119

³¹ Katip Çelebi *Dustûr-ı'l Amel Büyüyen Ay* yayınları syf 121

³² A.g.e syf 125

dürüstlüğü ve liyakati esas alırlarsa devletin içerisinde bulunduğu durumdan daha iyi bir duruma gelecektir. Ayrıca asker içerisinde bulunan devlete karşı cephe alan gruplar temizlenmeli tecrübeli askerler devletten yana tavır almalıdırlar. Ayrıca devlet yöneticileri hak üzere ittifak edip lüzumsuz harcamaları azaltmalıdırlar. Son kısımda ise Katip Çelebi çözüm önerilerini daha da somutlaştırarak daha detaylı çözümleri dile getirir. Öncelikle hazine açığını kapatmak için artık halktan daha fazla vergi tahsil edilmemeli. Oluşan bir yıllık açık ne yolla olursa olsun padişahın alacağı tedbirler ile kapatılmaya çalışılmalıdır. Asker fazlalığı ise ancak tasarruf konusunda alınacak önlemlere bağlı olarak ortadan kaldırılabilir. Hazinesinin yararına olacak devletin zorunlu ihtiyaçlarından yapılan kesintiler ve vergiler asker fazlalığı sorununa bir çözüm olabilir. Ayrıca devlet idaresinde meydana gelen masraf ve israflar da emanet usulü ile azaltılarak her birimin başına işten anlayan müteedeyyin ve günahlardan sakınan kişiler istihdam edilmeli.³³ Katip Çelebi eğer tüm bu tedbirler uygulanırsa hazine açığının bir kaç yıl içerisinde kapanacağı kanaatindeydi. Böylelikle halk üzerindeki ağır vergilerin tahsilinden vazgeçilerek halkın zayıflığı durumu daha fazla vuku bulmaz. Katip Çelebi tüm bu önerileri saydıktan sonra ümitsizliğe kapılmadan ayrıca haksızlık yapmadan şeriatın ve aklın kanunu uyarınca isabetli tedbirlere başvurulursa işlerin yoluna konulabileceğini ifade ederek risalesini hitama erdirir.

Sonuç

17. Yüzyıl, Osmanlı devletinin gerileme döneminin başlangıcı olarak görülmüştür. Kaybedilen savaşlarla birlikte gerileyen ekonomik durum ve sosyal olgular Osmanlı yönetim tarzında ve siyaset alanında değişimlere sebep olmuştur. Bu dönemde vuku bulan toplumsal değişimle, siyasi-iktisadi hoşnutsuzluk sebebi ile çıkan isyanlar ve bürokrasi geleneğindeki değişimler Osmanlı Devleti'nde ciddi sorunlara yol açmıştır. Tarihçilerin genel bir kabulüyle 1603-56 tarihleri Osmanlı Tarihi açısından kargaşa yahut anarşi dönemi olarak kabul edilmektedir. Devlet içerisinde yaşanan bu olumsuzluklara Osmanlı yüksek aydın kesimi kayıtsız kalmamıştır. Bu durum karşısında müstakil risaleler kaleme alarak devlet içerisindeki aksaklıkları göstererek ıslahat çalışmalarına yönelmişlerdir. Yaklaşık olarak bu dönemlerde yaşamış olan 17.yüzyıl Osmanlı düşünce dünyasının en üretken ve bilinen alimlerinden biri olan Katip Çelebi de bu duruma kayıtsız kalmamış ve eserler telif etmiştir Katip Çelebi'nin siyaset felsefesine dair olan düşüncelerini siyaset üzerine yazdığı *Düstûru'l Amel* isimli risalesinden yola çıkarak yorumlayabiliriz. Katip Çelebi risalesini Osmanlı devletinde baş gösteren sorunları tespit ve bu sorunlara çözüm getirmek maksadı ile telif etmiştir. Risalesinde duraksama dönemine giren Osmanlı Devleti'nde 3 ana sorun tespit eder. Buna göre devletin üç ana sorunu yöneticilerin liyakatsizliği sonucu ağır vergiler altında ezilen halk aşırı asker sayısındaki artma ve hazine açığıdır. Katip Çelebi yönetilenlerin durumunun ancak adil yöneticiler ile daha iyi bir hale getirilebileceğini savunur. Ayrıca halktan ağır vergiler alınmamalıdır. Asker sayısındaki artış her ne kadar önemli bir sorun teşkil etmese de asker içerisindeki muhalif kesim ordudan ayrılmalıdır. Hazine açığı ise ancak israftan vaz geçilerek mühim tasarruf önlemleri alınarak yapılır. Katip Çelebi risalesini telif ederken kendinden önceki İslam düşünce mirasından istifade etmiştir. Risaleyi genel

³³ A.g.e syf 128

anlamda İbni Halduncu devlet yaklaşımı ile kaleme almıştır. Kendisine kadar teverrüs edilen fıkıh ve siyasetname geleneklerinden oldukça istifade etmiştir. Katip Çelebi son söz olarak Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu durumdan şeriat ve aklın hükümlerini yerine getirerek baş edilebileceğini dile getirmiştir.

Kaynakça

Çelebi, Katip: *Dustûru'l Amel*, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2016

Çelebi, Katip: *Mizanü'l Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, Haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 2016

Karpat, Kemal H: *Osmanlı Modernleşmesi*, Çev.: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, İstanbul, İmge Yayınevi, 2008

Şentürk, Recep: Ed. *İbn Haldun*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2015

Sunar, Lütfi & Kavak Özgür: Ed. *İslam Siyaset Düşüncesi*, İstanbul, İlem Kitaplığı, 2018

Bağdatlı, Özlem: *İslam siyaset düşüncesinin kavramsal temelleri*, İstanbul, Dergah Yayınları, 2018

İnalcık, Halil: *Devleti Aliyye Üzerine Araştırmalar C2*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019

Çelebi, Katip: *Keşfü'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütûbi ve'l-Fünûn*, İstanbul, Târih Vakfı Yurt Yayınları, 2009

Gökyay, Orhan Şâik: *Kâtip Çelebi Hayâtı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, İstanbul, Türk Târih Kurumu Basımevi, 1985

Ülken, Hilmi Ziyâ: *Kâtip Çelebi ve Fikir Hayâtımız: Kâtip Çelebi Hayâtı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, İstanbul, Türk Târih Kurumu Basımevi, 1991

Hafen, Gottfried: *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında: Katib Çelebi'nin Cihannüma'sı ve Düşünce Dünyası*, Çev: Hilal Görgün, İstanbul, Küre Yayınları, 2016